
SZ. HALÁSZ DOROTTYA

ZSIDÓSORS ABAÚJ-TORNA VÁRMEGYÉBEN, AZ ENCSI JÁRÁSBAN

Bevezetés

Néhány évvel ezelőtt, a magyarországi holokauszt 70. évfordulója kapcsán jelentős figyelem irányult a hazai zsidóságra. 2019-ben, a 75. évforduló azonban szinte észrevétlenül érkezett meg és múlt el. Pedig még mindig sok a részleteiben feltáratlan kérdés és aspektus a zsidóság szenvedéstörténetének magyar és egyetemes vonatkozásaiban. A hazai kutatások egyik – érthető – hiánysága, hogy a vizsgálódások fókuszában a főváros és a nagyobb vidéki városok állnak, miközben a kis lélekszámú vidéki közösségek kutatása elhanyagolódott. Igaz ez a megállapítás Borsod-Abaúj-Zemplén megyére is, ahol a jelentősebb települések és különösen Miskolc zsidóságának története meglehetősen jól feldolgozott, a kistelepüléseken élő izraeliták sorsa azonban csekély figyelmet vonzott.

A jelen tanulmány ezt a hiányt szeretné, ha nem is pótolni, de legalább csökkenteni azzal, hogy betekintést nyújt 24 csereháti település¹ zsidóságának holokauszt előtti és alatti történetébe. Túlnyomórészt aprófalvak izraelita lakossága a vizsgálat tárgya, vagyis legtöbbször néhány, esetleg tucatnyi család alkotta a helyi közösségeket. Az érintett községek közigazgatásilag Abaúj-Torna vármegyéhez, az Encsi járáshoz tartoztak a két világháború közötti időszakban. Név szerint a következők: Abaújdevecser,² Baktakék,³ Beret, Büttös, Csenyéte, Detek, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Forró, Fulókércs, Gagyapáti, Hernádpetri, Hernádvécse, Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Litka, Pamlény, Perecse, Pusztaradvány, Szalaszend,⁴ Szászfá és Szemere. A tanulmány átfogó képet kíván adni a zsidók létszámadatainak alakulásáról, a felekezeti rangsorban elfoglalt pozíciójukról, a helyi zsidók társadalmi-gazdasági helyzetéről és lehetőségeiről, a keresztény közösségekkel való kapcsolataikról, valamint a vészkorszak történéseiről és közvetlen következményeiről.

---

1 A kutatás a Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja (ME FIKP) „Creative Region” elnevezésű projektje keretében indult, és a projekt által kijelölt településekre terjed ki.

2 Napjainkban nem önálló község. 1966-ban Encs része lett.

3 A korszakban nem létezett egységes településként. 1950-ben jött létre Bakta és Szárazkék egyesítésével. A tanulmányban Baktakékre vonatkozóan közölt adatok e két község adataiból adódnak össze.

4 1936-ban alakult Szala, Alsószend és Felsőszend községekből. A tanulmányban Szalaszendre vonatkozó adatok e három település adataiból adódnak össze.

Kistelepülésekről lévén szó, szekunder irodalmak meglehetősen szerény számban állnak rendelkezésre, s mivel a helyi zsidó közösségek sem voltak népesek, nem meglepő, hogy a fellelhető falumonográfiák⁵ csekély figyelmet szentelnek nekik. A levéltári források szűkös volta sem segíti a kutatást, melynek éppen ezért fontos alapját képezik a korszakra vonatkozó népszámlálási statisztikák, mindenekelőtt a vallási és anyanyelvi adatok. Emellett a zsidó–keresztény együttélés minőségének rekonstruálásában – ha egyoldalúan és szubjektíven is, de – kiemelkedő segítséget nyújtanak az eseményeket átélő helyi holokauszt-túlélők reflexiói.⁶

Létszámadatok

A vizsgált régió települései alacsony lélekszámú, döntően mezőgazdasági termelést folytató, falusias képződmények voltak. Csupán két olyan község – Forró és Hernádvécse – létezett, ahol a világháborúk közötti periódusban az összlakosság meghaladta az 1000 főt.⁷ A legtöbb helységben csak néhány százan éltek, míg a legapróbb Gagyapátiban és Keresztétén a 200-at sem érte el a lakosok száma.⁸ Ezen kis létszámú közösségek hasonlóan kis létszámú izraelita közösségeknek adtak otthont, de 1920-ig a zsidóság valamennyi településen jelen volt.

Fényes Elek adatai szerint Forró kivételével mindegyik községben éltek zsidók már 1837-ben is, összlétszámuk 604 volt, vagyis a teljes lakosság 4,7%-a. Ezek a számok határozott, sőt kiemelkedő jelenlétet takartak, hiszen mindössze két településen – Hernádpetriben (1,0%) és Szemerén (1,8%) – nem érte el, illetve

5 Lásd pl. *Bodnár István*: Forró története. Forró 1996.; *Gulyás János*: Abaújdevecser története. H. n. 2002.; *Nevelős Béla*: Az „aranylábú” Szászfa. H. n. 2000.; *Takács László – Kovács Zolt*: Baktakék története. Baktakék 2000.

6 E célból a Los Angelesi székhelyű USC Shoah Foundation Visual History Archive videóinterjút használtam, melyek között a vizsgált településekről elszármazott túlélőkkel készített életinterjúk is megtalálhatók: Éberstark Béla (Binyamin Obershtag, sz. 1907, Hernádvécse), Czinner Eszter (Esther Lucky, sz. 1911, Büttös), Weltman József (Joseph Weltman, sz. 1918, Szárazkék), Hauer Edit (Edith Samuel, sz. 1925, Debrecen; Forróon nőtt fel), Schwarcz Tibor (Dr. Theodore Schwarcz, sz. 1930, Szikszó; Forróon nőtt fel), Sztahon Ágnes (sz. 1932, Csenyéte), Farkas István (sz. 1932, Csenyéte). <http://vhaonline.usc.edu/login> Letöltés 2019. szeptember 5–28. Továbbá Guttman Jolán (sz. 1920, Hernádvécse) történetét lásd *Szántó István*: Isten szabadságra ment. Hernádvécse–Auschwitz–Hernádvécse. H. n. 2014.

7 Forró és Hernádvécse mellett az egységes településként még nem létező Baktakék népessége haladta meg az 1000 főt: 1920-ban Baktán 641-en, Szárazkéken 367-en, összesen 1008-an éltek, míg 1930-ban 684 és 364, összesen 1048 volt a lakosok száma. Lásd: Az 1930. évi népszámlálás. I. rész: Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 83. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 83.) Bp. 1932. 58–59.

8 Uo.

haladta meg az izraeliták aránya az országos 2,3%-ot.⁹ Összlétszámuk 820 fővel (7,0%) 1880-ban ért csúcspontra, amikor már valamennyi községnek volt izraelita lakója, Forrót is beleértve, sőt ekkor ott már 6,0%-ban (83 fő) képviseltették magukat. Bár ekkorra csökkent az időközben megnövekedett magyarországi 5,6%-os arányt elérő vagy túlteljesítő falvak száma, még mindig több, mint a települések felében volt igaz, hogy az országos adatot meghaladó mértékű volt az izraeliták jelenléte.¹⁰ Ez a tendencia az első világháború előtti utolsó népszámlálás idejére fordult meg: 1910-től kezdődően a zsidóság összmagyarországi aránya mindig meghaladta a vizsgált régióban élők arányát.¹¹ A változás minden bizonnyal azt a folyamatot tükrözte, melynek során az ország peremvidékein korábban letelepült zsidó lakosság megkezdte vándorlását a belső területek irányába.¹²

Az 1920. évi népszámlálás tanúsága szerint ebben az esztendőben már nem csupán az volt jellemző, hogy a régióbeli községek csaknem mindegyikében alatta maradt az izraeliták helyi lélekszámbeli részesedése az országosnak, hanem az is, hogy megjelentek olyan falvak, melyekben már egyáltalán nem éltek zsidók.¹³ Nagy valószínűséggel szerepet játszott ebben a trianoni határrendezés, minek eredményeképpen Abaúj-Torna vármegye elvesztette korábbi székhelyét, Kassát, valamint területének és lakosságának közel felét. Az így periférikus gazdasági helyzetbe került megyéből elvándorló fiatalabb korosztályok tovább apasztották a helyi zsidó közösségeket.¹⁴ Elsőként a legapróbb Gagyapátit és Keresztétét hagyták el izraelita lakóik, és nem is tértek többé vissza. A jelenség hamarosan tendenciává vált, s a periódus további két népszámlálása azt mutatta, hogy 1930-ra Fáj és Fancsal csatlakozásával négyre, 1941-re pedig Detekkel, Kánnyal és Pusztaradvánnyal kiegészülve hétre nőtt a zsidó lakosokat nélkülöző települések száma. Ezzel együtt az izraeliták összlétszáma is folyamatosan csökkent: az 1920-as 487 főről először 370-re, majd 298-ra. Százalékokban kifejezve ez azt jelentette, hogy arányuk a trianoni szerződés évében jellemző 3,7%-ról a második világháború periódusára 2,1%-ra esett. Ennek ellenére 1920-ban Felsőgagyon még elérte az 5,9%-os országos arányt a zsidóság, Hernádvécsén pedig jócskán meg is haladta (6,7%) azt. Egy évtizeddel később azonban már csak az utóbbi településen alakult magasan

9 1. sz. melléklet.

10 Uo. 1837-ben és 1880-ban a vármegyei arányok (6,1% és 8,2%) még inkább meghaladták az országos adatokat.

11 1. és 2. sz. melléklet.

12 Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet. Bp. 2001. 64.

13 2. sz. melléklet.

14 Az 1920. évi népszámlálás. Első rész: A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 69. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 69.) Bp. 1923. 21*.; A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája I–III. Szerk. Randolph L. Braham. Bp. 2007. I. 94.

az izraeliták arányszáma, igaz itt még további, 7,1%-ra történő növekedést is produkált. Hasonló volt a helyzet 1941-ben is, de ekkor az arányszám visszaesett 6,4%-ra.¹⁵

Az izraeliták és a keresztény vallásfelekezetek

A vizsgált abaúji régióban a domináns egyház a római katolikus volt, miközben az izraeliták az utolsó pozíciót foglalták el mögötte, valamint a református, görögkatolikus és evangélikus egyházak mögött a felekezeti rangsorban. Ez a sorrend a két világháború közötti időszakban mindvégig jellemző maradt, s csak a római katolikusság (illetve jóval szerényebb mértékben a görögkatolikusság) volt képes abszolút számokban és arányaiban is növekedést elérni. Olyannyira, hogy bár már 1920-ban is kevéssel maradt el attól, hogy a hívők felét (47,7%) magáénak tudhassa, 1941-re a lakosság 51,1%-a tartozott ehhez a felekezethez.¹⁶ Ennek ellenére a vizsgált periódus egészében megfigyelhető volt, hogy egyes településeken a reformátusok, máshol a görögkatolikusok, sőt egy esetben az evangélikusok is képesek voltak többségbe kerülni.¹⁷ Ezzel szemben a zsidóság sehol sem vált dominánssá, s mint láttuk, mindvégig fogyást mutatott. Bár jelenlétét a legtöbb községben megőrizte, egyre nőtt azon falvak száma, melyek izraelita lakosok nélkül maradtak.

Mennyire zsidó és mennyire magyar?

Alacsony létszáma ellenére az izraelita közösséget vallási tekintetben sokszínűség jellemezte. Bár a hitközségek ortodox szervezetűek voltak – Forrón anyahitközség, Hernádvécsén fiókhitközség működött¹⁸ –, kisebb számban neológok és haszidok¹⁹ is éltek az érintett abaúji falvakban. A hitélet szervezése korán

15 2. sz. melléklet.

16 3. sz. melléklet.

17 Bővebben erről lásd Sz. Halász Dorottya: Trianon társadalmi következményei egyes Abaúj-Torna vármegyebeli községekben. In: 1918. Vég és kezdet. (Régióink története I.) Szerk. Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2019. 243–275.

18 *Frojimovics Kinga – Schweitzer József*: Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Adattár A–B. Bp. 1994. B. 788–790.

19 *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. 20.; Interjúk Sztahon Ágnessel (<http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=53045&returnIndex=0> Letöltés 2019. szeptember 5.), Farkas Istvánnal (<http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=53101&returnIndex=0> Letöltés 2019. szeptember 7.), Weltman Józseffel (<http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=40557&returnIndex=0> Letöltés 2019. szeptember 10.), Czinner Eszterrel (<http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=8341&returnIndex=0> Letöltés 2019. szeptember 14.), Éberstark Bélával (<http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=27583&returnIndex=0> Letöltés 2019. szeptember 19.); Hauer Edittel (<http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=2605&returnIndex=0>

megkezdődött, Fényes Elek adatai szerint már az 1830-as években zsinagóga állt Vécsén, Baktán, Bereten és Szalán.²⁰ Azokban a falvakban azonban, ahol csak néhány izraelita élt, nem voltak adottak a hitélet gyakorlásának feltételei. Így például Csenyétéről és a környező községekből Felsőagyra jártak imaházba a hívők,²¹ Forrón²² és Hernádvécsén viszont volt zsinagóga is. Egy rabbihoz több település tartozott, s a kóser étkezést lehetővé tevő sakter (metsző) is faluról falura járt.²³ Ám a vészkorszak idejére a hitközségek némelyike nagymértékben elszegényedett, sőt fel is bomlott, s ennek következtében semmilyen hitéleti-szervezeti tevékenységet nem folytatott. Erre a sorsra jutott például Forró, Krasznokvajda és Szemere közössége.²⁴

A zsidóság számára mindig fontos volt a tanulás. Bár Forrón létezett zsidó elemi is, az izraelita gyermekek kötelező állami oktatása túlnyomórészt a keresztény diákokkal együtt történt. Azok a családok, amelyek fontosnak gondolták és megtehették, hogy ezen túlmenően is folytatódjon gyermekeik képzése, az elemi elvégzése után a közelben fekvő nagyobb helységekre (például Miskolcra) vagy budapesti gimnáziumokba küldték a nebulókat továbbtanulni.²⁵ A zsidóság számára különösen nagy jelentőséggel bírt a hitelvek továbbadása, ezért a népesebb izraelita közösségek – Forrón és Hernádvécsén – külön hédert is fenntartottak a vallásoktatás támogatására, s aki megtehetette, héber magántanárt fogadott a gyermekei mellé. Ugyanakkor az érintett közösségek túlságosan kicsinyek voltak ahhoz, hogy a magasabb szintű vallásos tanulmányoknak teret adó jesivát tartsanak fenn, ilyen legközelebb Abaújszántón és Encsen működött.²⁶

=4 Letöltés 2019. szeptember 23.), Schwarcz Tiborral (<http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=12183&returnIndex=0>, Letöltés 2019. szeptember 28.). Hauer szerint az ortodoxok szemében a neológok nem is számítottak zsidónak. A forrói haszidok pedig egy szobát használtak zsinagógaként.

20 Fényes Abaújban összesen 18 zsinagógát írt össze. Lásd *Fényes Elek*: Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben I–VI. Pest 1837. III. 10., 37–39., 41.

21 Sztahon- és Farkas-interjúk.

22 Forrón már a 19. században volt temető, mikve, templom, iskola, és működött a Chevra Kadisha szentegylet. 1810 óta önálló hitközséget alkotott. Rabbija több kisebb települést is kiszolgált. Lásd *Israel Fleischmann*: Abauj-Torna Megye Memorial Book. Örök fenyek Abauj-Torna varmegye hirkozsegeinek [sic]. New York 2003. 272–274.; *Gassner-Guttmann Chaviva*: Torna és környéke zsidósága élete. H. é. n. 376.

23 Hauer-, Éberstark- és Weltman-interjúk; *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. 34.

24 A magyarországi holokauszt i. m. I. 94.; 1944-ben a forrói anyahitközség 42 lelket számlált. Elnöke Selymes Nándor volt, anyakönyvvezető rabbija Kohn Izsák, aki Hernádvécsén is ellátta ezt a funkciót. A férfiak alacsony száma miatt hitélet csak a szomszéd községekből érkezők segítségével volt lehetséges. Ekkor a 74 fős hernádvécsei fiókhitközség jobb anyagi helyzetben volt. Lásd *Frojimovics K. – Schweitzer J.*: Magyarországi zsidó hitközségek. i. m. A. 27., 221., 270.

25 Hauer-, Schwarcz- és Czinner-interjúk.

26 *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. 20.; Hauer- és Weltman-interjúk. A héderbe általában a fiúgyermekek jártak, míg a lányok oktatását az otthonukban egy jesiva bóher (jesivában tanuló ifjú) végezte. Weltman József jesivába Abaújszántóra, majd Ungvárra járt.

A létszámában a 19. század végétől apadó zsidóságot egyre jelentősebb mértékű magyarosodás jellemezte. Ennek leginkább árulkodó jele a nyelvhasználatban bekövetkezett változás volt. Abaúj megye vidéki zsidóságának túlnyomó többsége már 1890-ben a magyart jelölte meg anyanyelveként,²⁷ s az idő előrehaladtával a mutatók egyre magasabbra emelkedtek. Bár a községsoros népszámlálási kimutatások nem vetették össze az anyanyelvet a vallással, a vizsgálat alá vont településeken mért összegző adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az izraelita közösség alapvetően magyar nyelvű volt. 1920-ban a magukat magyar anyanyelvűnek vallók aránya 98,3%, a magyarul beszélni tudóké pedig 99,8% volt. Egy évtizeddel később már mindkét tekintetben csaknem 100 százalékon álltak a mutatók: 99,7%-on és 99,9%-on.²⁸

A következő, 1941. évi népszámlálás jól tükrözte az akkorra végbement országos változásokat, nevezetesen az antiszemitizmus fokozódását és a zsidótörvények elfogadását. Ezek következtében bevezetésre került két új kategória: a zsidó nemzetiség és a jiddis/héber anyanyelv kategóriái. Az így végzett felmérés Abaúj-Torna vármegye trianoni területén 166 zsidó nemzetiségű személyt talált, de egyiküket sem a vizsgált községek valamelyikében. A kimutatott 11 jiddis/héber anyanyelvű lakos közül ugyan 4 fő baktai illetőségű volt, de ez az eredmény nem befolyásolja annak a kijelentésnek a jogosságát, hogy nyelvhasználat alapján magyar volt a helyi zsidóság. Nyelvi asszimilációja ellenére ugyanakkor vallásához hű maradt a közösség tagjainak túlnyomó része: a népszámlálási kérdőívek tanúsága szerint 1941-ben nem izraelita vallású, de zsidónak minősített személy mindössze 1–1 fő élt Krasznokvajdán, Abaújdevecseren és Baktán, valamint 3 fő Hernádvécsén.²⁹

Társadalmi-gazdasági helyzet

Mint láttuk, 1837-ben egyetlen kivétellel már minden vizsgált községben éltek izraeliták. A 19. század folyamán a Hegyaljáról is érkeztek a régióba házalással, szatócskereskedéssel és földműveléssel foglalkozó zsidók, ami hozzájárult a közösségek gyarapodásához.³⁰ Mindez annak ellenére, hogy a térség falusias jellege és agrárorientációja – ami a későbbiekben sem változott – nem kedvezett a zsidóságnak. A mezőgazdasági termelés abszolút dominanciája volt jellemző, ami kevés teret hagyott azoknak az ágazatoknak, elsősorban az ipar-

27 *Paládi-Kovács Attila*: Abaúj felekezeti és etnikai térszerkezetének változásai (16–20. század eleje). In: *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény I–II.* Szerk. Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor. Nyíregyháza–Szerencs 2017. II. 265.

28 Saját számítások MSKÚS 69. 100–101. és MSKÚS 83. 202–205. alapján.

29 Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1947. 9*.; *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941).* Szerk. Kepecs József. Bp. 1993. 54–61.

30 A magyarországi holokauszt i. m. I. 94.

nak és a kereskedelemnek, amelyekben hagyományosan felülreprezentált volt a zsidóság. Az 1930-ban a lakosság 81,8%-ának megélhetését nyújtó őstermelés mellett eltörpült az ipar által eltartottak 8,2%-os, a kereskedelem és hitel szférájához kötődők 1,8%-os, vagy a közszolgálat és szabad foglalkozások kategóriájába sorolhatók 2,5%-a.³¹

Az ideálisnak kevésbé mondható körülmények ellenére a helyi zsidók többsége a helyben maradást választotta. A világháborúk közötti periódusban már jól működő munkamegosztás volt jellemző a keresztény és izraelita lakosok között. Utóbbiak fontosnak tartották, hogy gyermekeik szakmát tanuljanak,³² így nem véletlen, hogy zsidó volt az iparosok, kereskedők és egyéb üzletemberek többsége, igaz szép számmal előfordultak a földbirtokosok, gazdálkodók között is. Különösen jellemzőek voltak a zsidó szatócsok, vendéglősök, szeszfőzdebérlők és tulajdonosok, mészárosok és hentesek, cséplőgép-tulajdonosok, nyersbőr-, épület- és tűzifa-, valamint terménykereskedők. Eközben a keresztények túlnyomó többsége javarészt földművelésből élt, de sokan dolgoztak alkalmazottként (pl. szolgálóként, irodai dolgozóként) zsidó háztartásokban vagy üzleti vállalkozásokban is.³³

Zsidó-keresztény kapcsolatok

Ahogy a gazdasági életben, úgy az emberi kapcsolatokban is jellemző volt, hogy általában jól megfértek egymás mellett a zsidó és nem zsidó szomszédok.³⁴ Ebben a körülményben bizonyosan szerepet játszott az izraeliták nagyfokú asszimilációja, vagyis az, hogy magyarságuk éppolyan fontos volt számukra, mint zsidóságuk. Továbbá az is hozzájárulhatott a többnyire békés kapcsolatokhoz, hogy jelenlétük néhány – nemritkán egy-két családra – korlátozódott. Még a legnagyobb lélekszámú hernádvécsei közösség is mindössze 83 fős volt 1930-ban, amivel ugyan a település össznépességének 7,1%-át adta, de legfeljebb kb. 15 családból állhatott.³⁵

31 Saját számítások a következő alapján: Az 1930. évi népszámlálás. II. rész: Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 86. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 86.) Bp. 1934. 68–69.

32 Weltman-, Hauer- és Schwarcz-interjúk.

33 Weltman-, Hauer- és Schwarcz-interjúk; *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. 30.; Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Bp. 1931. passim.

34 *Csiki Tamás*: A holokauszt Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben. Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 2. (2015)/2. 62. (http://www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/2_2015_2/Csiki.pdf Letöltés 2020. február 22.)

35 2. sz. melléklet.; Szántó István szerint a Hernádvécseről 1944-ben elhurcolt családok száma 11 volt, név szerint: Boczán, Éberstark, Fried, Friedenberg, Grósz, Guttmann, Schwarcz, Spielberger, Stern, Weiszberger és Zukkermann. Lásd *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. 40.

A vészkorszak megpróbáltatásait túlélő visszaemlékezők között is vannak olyanok, akik egészen kicsi (Büttös, Csenyéte, Szárazkék), mások viszont népe-sebb (Hernádvécse, Forró) zsidó közösségeknek voltak a tagjai. Ám a létszá-madatoktól függetlenül valamennyien jónak írták le a falubeli keresztényekhez fűződő viszonyukat. Az első világháború végén vagy azt követően született fiatalabb generáció gyermek- és iskoláskori élményeinek felidézése közben a nem zsidó kortársakkal folytatott közös játékokra és tanulásra emlékeztek, de szüleik keresztényekhez fűződő viszonyát is harmonikusként, együttműködő-ként jellemezték. Hasonlóak voltak az első világháború előtt születettek reflexiói is, akik érettebben, fiatal felnőttként éltek meg az 1920–1930-as éveket. A forrói Schwarcz Tibor egyenesen úgy írta le a zsidó–keresztény kapcsolatokat, mint „jó, szívélyes, sőt szeretetteljes” viszonyt, melyben a zsidók sokféleképpen (pél-dául tanulásban, anyagilag) segítették keresztény szomszédaikat.³⁶

Ez az idillinek tűnő kép már-már azt sejteti, mintha ismeretlen lett volna az antiszemitizmus jelensége az abaúji régióban. S a visszaemlékezők egyönt-etű állítása alapján valóban nem lehetett túlzott mértékű. „Enyhe zsidózás”³⁷ Csenyétén például ugyan létezett, de kivételesnek számított, Hernádvécse pedig „a legjobb község volt, mert nem volt *feltűnően* [kiemelés Sz. H. D.] antiszemi-ta.”³⁸ Előfordult, hogy egy zsidó gyerek a származása miatt a megérdemelnél gyengébb osztályzatot kapott a tanítótól, de megtörtént ennek az ellenkezője is, még olyan esetben is, ha a tanár sváb volt. Csúfolódó rigmusok („zsidó-bidó, kandalló, beléd esett a pondró”) is születtek, melyek akár verekedést is pro-vokálhattak a fiatalok között, ám jelentősebb atrocitásról, különösen felnőttek között zajlóról, egyik túlélő sem ejtett említést.³⁹ Pedig nehezen elképzelhető, hogy amennyiben sor került volna ilyesmire, az rejtve maradt volna ilyen kis lélekszámú településeken.

Változást a zsidó–keresztény viszonyban az 1930-as évek vége hozott. Ahogy fokozódott a zsidóellenes hang az országban, és kerültek elfogadásra a zsidó-ság gazdasági és egyéb tevékenységeit korlátozó törvények, úgy vált feszül-tebbé a helyzet a kérdéses régióban. Különösen hátrányos volt a kereskedői és iparendéyek felülvizsgálata, minek következtében sokak megélhetése veszélybe került.⁴⁰ Bár a gyerekek közt dúló csatározásoknál erőszakosabb incidensekről továbbra sem született beszámoló, egyre több keserű emléket osztottak meg a visszaemlékezők. Előfordult, hogy korábbi szoros barátság szakadt meg, mert az izraelita iskolatárs többé nem léphette át katolikus barát-nője otthonának küszöbét,⁴¹ más pedig arról számolt be, hogy míg a keresztény

36 Farkas-, Sztahon-, Hauer-, Weltman-, Schwarcz-, Éberstark- és Czinner-interjúk; *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. passim.

37 Farkas-interjú.

38 Éberstark-interjú.

39 Weltman- és Éberstark-interjúk.

40 *Csíki T.*: A holokauszt i. m. 62–63.

41 Hauer-interjú.

fiúk katonai gyakorlatoztatás közben egyenruhában, fapuskákkal a vállukon masíroztak, addig a zsidó gyerekeknek civilben, sárga csillagot viselve, ásókkal és seprűkkel felszerelve kellett takarítási és egyéb munkákat végezniük.⁴² Ugyanakkor a korszakot felnőtt fejjel megélők között volt, akit lengyel származása miatt kiutasítottak Magyarországról,⁴³ míg mást ok nélkül letartóztattak, rokonai pedig emigrálni kényszerültek, amikor származása miatt a családfő nem kaphatott vegyészdiplomát.⁴⁴ Több visszaemlékező életére árnyékot vetett a munkaszolgálat intézményének bevezetése is akár közvetett (édesapa, testvér, férj behívása), akár közvetlen (saját tapasztalat) formában.⁴⁵

A német megszállás és következményei

Az igazi sorsfordulót természetesen az abaúji községek zsidósága számára is az 1944. március 19-én bekövetkező német megszállás jelentette. A hamarosan napvilágot látó zsidóellenes intézkedések tömkelege éppúgy sújtotta őket, mint az ország egyéb területein élő hitsorsosait. Sőt, országos összehasonlításban Abaúj-Torna vármegyében az egyik legintenzívebb és legradikálisabb módon történt a jogfosztó és korlátozó intézkedések végrehajtása, majd a deportálás előkészítése és kivitelezése. Ezt a folyamatot segítette, hogy a megyeszékhelyre, Kassára már a megszállás napján jelentős erőt képviselő német katonai egység érkezett.⁴⁶

A német és magyar szervek megállapodása nyomán hat deportálási zóna került kialakításra Magyarország területén, s ezek alapján történt a zsidó népesség gettósítása is. A vizsgált települések mindegyike az első számú, Kárpátalját és Északkelet-Magyarországot magában foglaló műveleti zónában, a kassai központú VIII. csendőrkerületben feküdt, minek következtében az ott élő zsidók koncentrálása már április 16-án, pészah ünnepének utolsó napján megkezdődött. A korai intézkedés legfőbb indoka (és egyben magyarázata) a szovjet csapatok közeledése volt, s így a zsidónak minősített lakosság összegyűjtése valójában már azt megelőzően elkezdődött, hogy a hivatalos gettósítási rendelet – április 28-án – megjelent volna. Erről állapodtak meg munkácsi tanácskozásukon április 12-én az I. zóna megyéinek vezető közigazgatási tisztviselői és csendőrparancsnokai.⁴⁷

A szemtanúk beszámolói szerint a zsidóság begyűjtése előzetes értesítés nélkül történt. Voltak, akiknek a reggelizőasztal mellől kellett távozni, és voltak,

42 Schwartz-interjú.

43 Éberstark-interjú.

44 Czinner-interjú.

45 Sztahon-, Farkas-, Czinner-, Hauer- és Weltman-interjúk.

46 A magyarországi holokauszt i. m. I. 94–95.

47 Csíki T.: A holokauszt i. m. 64.; A magyarországi holokauszt i. m. I. 53–55., 95.

akikért az esti órákban, lefekvés idején érkeztek a hatóság képviselői.⁴⁸ A cse-nyétei Péterfreund családnak saját szekeren kellett megtenni az utat először Felsőgagyba, majd Szepsibe, ahonnan vonattal szállították őket Kassára.⁴⁹ Szintén Szepsiben koncentrálták és onnan indították útnak a következő falvak lakosait: Büttös, Fulókércs, Krasznokvajda, Litka, Pamlény, Perecse, Szászfa és Szemere.⁵⁰ A népesebb Forrón ugyanakkor a katolikus iskolában gyűjtötték össze őket, és közvetlenül a forró-encsi állomásról indult a vonatszerelvény Kassára.⁵¹ A hernádvécsei izraelitákat pedig csendőrök terelték a jegyző irodája elé, majd létszámellenőrzést követően gyalog kísérték őket a garadnai vasútállomásra.⁵² Mivel Kassa városa még nem állt készen a fogadásukra, érkezéskor engedélyt kaptak, hogy akik tudnak, rokonoknál szálljanak meg a zsidók által legsűrűbben lakott utcák területén kialakított gettóban, de néhány héten belül mindannyian – Kassa zsidóságát is beleértve – a két helyi, külvárosi téglagyárba kerültek. Kb. 13-14 ezer főt zsúfoltak itt össze megfelelő ellátás, lakó- és higiénés körülmények biztosítása nélkül. Az örök brutalitása és a rendszeres testi fenyegetések tovább nehezítették az egyébként is lehetetlen életfeltételeket. Menekülésre alig volt esély, a szökni próbálókra azonnal lőttek.⁵³ A halálozások már itt elkezdődtek: többen öngyilkosságot követtek el, volt, akit szökési kísérlete miatt gyilkoltak meg, míg mások a hamarosan megjelenő kiütéses tifusz és a viszontagságos körülmények miatt „természetes” halált haltak.⁵⁴ A Kassán koncentrált zsidóságot az országban az elsők között deportálták: május 16-a és június 3-a között öt szerelvénnel összesen 16 707 főt szállítottak Auschwitz-Birkenaubába.⁵⁵

48 Hauer-, Sztahon- és Farkas-interjúk.

49 Sztahon- és Farkas-interjúk.

50 A magyarországi holokauszt i. m. I. 107.

51 Hauer- és Schwarcz-interjúk.

52 *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. 40. Nem egyértelmű, hogy hol koncentrálták Abaújdevecser, Bakta, Beret, Hernádpetri, Szalaszend és Szárazkék zsidóságát, ugyanis az 1941-es új közigazgatási beosztás alapján ezek a községek Forróval és Hernádvécseivel együtt a Szikszói járáshoz tartoztak. Ám miközben a forrói és hernádvécsei lakosok, mint láttuk, Kassára kerültek, a járás izraelitáinak többségét június elején a miskolci téglagyárba vitték. Deportálásuk is innen történt június közepén. Lásd A magyarországi holokauszt i. m. Szerk. Braham, R. L. I. 108.

53 *Csíki T.*: A holokauszt i. m. 64.; Cziner Eszter beszámolt róla, hogy neki és családjának lett volna lehetősége a menekülésre. A prominens Cziner család jó barátságban volt dr. Wick Béla pápai prelátussal, aki felajánlotta, hogy Esztert, a férjét és szüleit nyugatra menekíti egy kolostorba, de végül nem éltek a lehetőséggel. Lásd Cziner-interjú.

54 *Csíki T.*: A holokauszt i. m. 64.; Schwarcz Tibor egyik nagynénjét is itt érte a halál 86 éves korában. Lásd Schwartz-interjú.

55 Május 16-án két transzport hagyta el Kassát 4055, ill. 3629 fővel, majd május 17-én 3352, május 24-én 3172, június 3-án pedig 2499 volt a deportáltak száma. Lásd *Randolph L. Braham*: A magyar holocaust I–II. Bp. 1988. II. 514–515.

A deportáltak sorsa

Érkezéskor azonnal sor került a férfiak és nők különválasztására és szelekciójára, s a deportáltak többségét néhány órán belül elpusztították. Azoknak, akiket munkára alkalmasnak találtak, azonosítószámot tetováltak a karjára, hajukat és teljes szőrzetüket levágták, majd barakkokba osztották őket. Mindez korántsem jelentett garanciát, csupán pillanatnyi esélyt adott a túlélésre.

A vizsgálat alá vont abaúji községek lakóinak túlnyomó részére is azonnali megsemmisítés várt. A körülmények szerencsés összejárása és az áldozatok rendkívüli akaratereje és szívóssága kellett ahhoz, hogy valaki életben maradjon a sokszor szinte felfoghatatlan borzalmak dacára. Abaúji túlélőink hihetetlen megpróbáltatásokat szenvedtek el, és valamennyien más és más utat jártak be. A csenyétei ikerpár, Sztahon Ágnes és Farkas István édesanyjukkal, Péterfreund Zoltánnéval (sz. Fried Erzsébet) együtt Birkenauban maradtak és ott is szabadultak fel 1945 januárjában. A többi túlélő azonban a Harmadik Birodalom számos táborát végigjárta. A Büttösről származó Czinner Eszter lett, majd német táborokban sínylődött, hogy végül a németországi Röbelben nyerje vissza a szabadságát. A Forróról elhurcolt Hauer Edit és Schwarz Tibor lengyel és szintén német helyszíneken voltak kénytelenek elszenvedni a viszontagságokat, majd Bergen-Belsenben, ill. Dachauban szabadultak fel. A hernádvécsei illetőségű Guttmann Jolán lengyel területen végzett rabszolgamunkát, és végül Auschwitzban szabadult fel. A szintén hernádvécsei Éberstark Bélát ugyanakkor lengyel származása miatt még a háború kitörése előtt kiutasították Magyarországról, s végül egy lengyelországi istállóban bujkálva érte meg a háború végét. Általa bepillantást nyerhetünk a lengyelországi holokauszt történetébe és az ott élt zsidókat ért atrocitásokba is. Végül a szárazkői Weltman József munkaszolgálatosként megélt tapasztalatai a vészkorszak eseményeinek újabb perspektíváját kínálják. Ő szovjet, lengyel, csehszlovák és osztrák területeket is be kellett járjon, mielőtt visszatérhetett Magyarországra.⁵⁶

Az elhurcoltak legtöbbször azonban sosem érkezett haza. Az áldozatok számára vonatkozóan ugyan nem állnak rendelkezésre pontos adatok, az 1949. évi népszámlálás a veszteség rendkívüli mértékét mégis egyértelműen tükrözi. Miközben 1941-ben a felmérés 298 izraelitát rögzített 17 vizsgált településen, addig az 1949-es kérdőívek mindössze kb. 20 főt találtak 5 faluban: Baktakéken, Bereten, Felsőgagyon, Forróon és Hernádvécsein.⁵⁷ Ez több mint

56 Sztahon-, Farkas-, Czinner-, Hauer-, Schwartz-, Éberstark- és Weltman-interjúk; *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. 52–79.

57 Mivel az 1949. évi népszámlálás abszolút számokat nem, csak arányszámokat közöl, így az egyes községeknél feltüntetett százalékos arányok alapján történtek a zsidó népesség tényleges számára vonatkozó számítások. Ez magyarázza a körülbelüli adatot. Hasonló mértékű volt a pusztítás Abaúj-Torna vármegye egészét tekintve is: az 1941-es 3322 főről 1949-ben 315-re esett vissza az izraeliták száma. Lásd 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Szerk. Kepecs József. Bp. 1996. 33–38.; 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. Bp. 1950. 12., 324.

90%-os veszteséget sejtet, ám a statisztika némileg megtévesztő. Nem számol azokkal a túlélőkkel, akik sosem tértek vissza eredeti lakhelyükre (esetleg még Magyarországra sem) vagy, ha vissza is tértek, időközben újra elhagyták azt. Jellemző volt a háború után, hogy a megmaradt zsidóság a közelebbi és távolabbi nagyobb városokba, például Encsre, Miskolcra, vagy a fővárosba költözött, míg sokan külföldön, sőt másik kontinensen kezdtek új életet. Ez történt a visszaemlékezők többségével is: egyedül Guttmann Jolán és a Péterfreund ikrek maradtak végleg Magyarországon, de közülük is csak az előbbi folytatta életét a háború előtti lakóhelyén, legalábbis egy ideig. A többiek az Egyesült Államokban, Kanadában, Izraelben és Ausztráliában leltek új hazára.⁵⁸

Befejezés

Áttekintve az Abaúj-Torna vármegye Encsi járásához tartozó községek zsidóságának történetét, egy többnyire harmonikus zsidó–keresztény együttélés képe rajzolódott ki. Ezt törte össze az 1930-as évek második felében erősödő antiszemita közhangulat, mely ezeket a viszonylagos elszigeteltségben élő kis közösségeket sem hagyta érintetlenül. Az emberi mohóságot fokozó, a zsidóság gazdasági-társadalmi lehetőségeit hátrányosan érintő törvények és rendeletek tovább rontották a helyzetet, ami változást eredményezett mindkét oldalon: keresztényekben és izraelitákban egyaránt. Azok a túlélők, akik hazatértek, hátrahagyott javaiknak idegenek kezére kerülésével kellett, hogy szembesüljenek, s ezek az idegenek – többnyire – egykori szomszédaik voltak. Elvesztett tulajdonaik visszaszerzése nem mindig járt sikerrel. Kevesen voltak, akik minden megpróbáltatás ellenére meg tudtak bocsájtani; a többség azonban képtelen volt egykori szülőhelyén tovább folytatni az életét. Az ő döntéseik is nagyban hozzájárultak a tényhez, hogy a második világháborút követően a kistelepülések zsidósága gyakorlatilag megszűnt létezni.

Felhasznált szakirodalom és források

- A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája I–III. Szerk. Randolph L. Braham. Budapest, 2007.
- Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 69. kötet. Budapest, 1923.

---

58 Farkas-, Sztahon-, Hauer-, Weltman-, Schwarcz-, Éberstark- és Czinner-interjúk; *Szántó I.*: Isten szabadságra ment i. m. passim.

- Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 83. kötet. Budapest, 1932.
- Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 86. kötet. Budapest, 1934.
- Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, 1976.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3. Összefoglaló adatok. Budapest, 1978.
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947.
- Az 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Budapest, 1950.
- Az 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Szerk. Kepecs József. Budapest, 1996.
- A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). Szerk. Kepecs József. Budapest, 1993.
- Bodnár István: Forró története. Forró, 1996.
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára I–II. Szerk. Varga Gáborné. Miskolc, 1970.
- Braham, Randolph L.: A magyar holocaust I–II. Budapest, 1988.
- Csiki Tamás: A holokauszt Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben. Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 2015/2. 61–67. http://www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/historyjournal/pdf/2_2015_2/Csiki.pdf, letöltés 2018. ápr. 12.
- Fényes Elek: Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben I–VI. Pest, 1837.
- Fleischmann, Israel: Abauj-Torna Megye Memorial Book. Örök fenyegek Abauj-Torna vármegye hírközléseinek [sic]. New York, 2003.
- Frojimovics Kinga – Schweitzer József: Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Adattár A–B. Budapest, 1994.
- Gassner-Guttmann, Chaviva: Torna és környéke zsidósága élete. H. é. n.
- Gulyás János: Abaújdevecser története. H. n., 2002.
- Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet. Budapest, 2001.
- Interjúk. USC Shoah Foundation Visual History Archive, <http://vhaonline.usc.edu/login>, letöltés 2019. szept. 5–28.
- Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Budapest, 1931.
- Nevelős Béla: Az „aranylábú” Szászfa. H. n., 2000.
- Paládi-Kovács Attila: Abaúj felekezeti és etnikai térszerkezetének változásai (16–20. század eleje). In: A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény I–II. Szerk. Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor. Nyíregyháza-Szerencs, 2017. 255–272.

Sz. Halász Dorottya: Trianon társadalmi következményei egyes Abaúj-Torna vármegyebeli községekben. In: 1918. Vég és kezdet. Régióink története I. Szerk. Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger, 2019. 243–275.

Szántó István: Isten szabadságra ment. Hernádvécse–Auschwitz–Hernádvécse. H. n., 2014.

Takács László – Kovács Zsolt: Baktakék története. Baktakék, 2000.

Mellékletek

1. sz. melléklet: Izraeliták községek szerint, a vármegyében (trianoni területen) és országosan, 1837–1910

	1837	%	1880	%	1910	%
Abaújdevecser ⁵⁹	13	2,4%	14	2,5%	15	2,8%
Baktakék (Bakta + Szárazkék ⁶⁰)	70 (66 + 4)	8,4%	62 (46 + 16)	7,1%	38 (34 + 4)	3,8%
Beret	57	10,5%	52	11,0%	13	3,4%
Büttös	19	11,8%	8	2,4%	15	3,5%
Csenyéte	60	8,3%	36	8,7%	24	4,6%
Detek ⁶¹	30	5,3%	45	7,6%	29	4,5%
Fáj	11	3,2%	18	4,9%	9	2,2%
Fancsal	25	6,1%	25	4,9%	9	1,8%
Felsőgagy	46	8,0%	38	7,4%	25	5,4%
Forró	-	-	83	6,0%	68	5,3%
Fulókércs ⁶²	26	4,5%	27	6,7%	13	2,8%
Gagyapáti ⁶³	8	4,7%	4	3,6%	5	4,1%
Hernádpetri	4	1,0%	19	4,8%	8	2,0%
Hernádvécse ⁶⁴	27	2,3%	138	12,6%	73	6,5%

59 1906-ig Devecser. Fényesnél hibásan Demecserként szerepel. Lásd Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára I–II. Szerk. Varga Gáborné. Miskolc 1970. II. 3.; *Fényes E.*: Magyar országnak i. m. III. 39.

60 1905-ig Kéty. Lásd Borsod-Abaúj-Zemplén megye története i. m. Szerk. Varga G. II. 6.

61 1905-ig Detektenger. Fényesnél Detek és Tengerfalu. Lásd Borsod-Abaúj-Zemplén megye története i. m. Szerk. Varga G. II. 4.; *Fényes E.*: Magyar országnak i. m. III. 41.

62 Fényesnél Kércs (Fulló). Lásd *Fényes E.*: Magyar országnak i. m. III. 35.

63 1905-ig Apáti. Lásd Borsod-Abaúj-Zemplén megye története i. m. Szerk. Varga G. II. 4.

64 1905-ig Krasznikvajda. Lásd Borsod-Abaúj-Zemplén megye története i. m. Szerk. Varga G. II. 5.

	1837	%	1880	%	1910	%
Kány	27	5,1%	14	4,9%	11	4,2%
Keresztéte	8	5,8%	15	9,4%	2	1,4%
Krasznokvajda ⁶⁵	39	7,0%	39	11,0%	35	5,8%
Litka	7	2,7%	26	8,3%	6	3,6%
Pamlény	10	2,5%	8	2,0%	10	2,6%
Perecse	7	2,3%	9	3,2%	4	1,6%
Pusztaradvány ⁶⁶	5	3,3%	8	4,9%	5	2,0%
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	55 (30 + 12 + 13)	5,6%	71 (30 + 28 + 13)	8,7%	49 (21 + 16 + 12)	6,1%
Szászfa	60	10,1%	37	7,2%	36	5,9%
Szemere	8	1,8%	24	5,3%	15	3,0%
Összesen	604	4,7%	820	7,0%	517	4,2%
Vármegyei összeg (trianoni területen)	5 466	6,1%	6 566	8,2%	4 757	5,7%
Országos összeg	92 678	2,3%	298 247	5,6%	473 764	6,2%

Forrás: Fényes E.: Magyar országnak i. m. III. 34–41.; A zsidó népesség száma i. m. Szerk. Kepecs J. 26–27., 52–55., 58–61.; MSKÚS 69. 277. (Részben saját számítások a források alapján.)

65 Fényesnél Uj Radvány. Lásd *Fényes E.*: Magyar országnak i. m. III. 37.

66 1905-ben Szölleddel egyesítve. Fényesnél Vécse és Szölled. Lásd Borsod-Abaúj-Zemplén megye története i. m. Szerk. Varga G. II. 4.; *Fényes E.*: Magyar országnak i. m. III. 37.

2. sz. melléklet: Izraeliták községek szerint, a vármegyében
(trianoni területen) és országosan, 1920–1941

	1920	%	1930	%	1941	%
Abaújdevecser	5	0,8%	4	0,6%	7	1,0%
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	49 (39 + 10)	4,9%	37 (28 + 9)	3,5%	19 (17 + 2)	1,7%
Beret	16	3,5%	16	3,6%	13	2,9%
Büttös	19	3,8%	19	3,6%	9	1,7%
Csenyéte	19	3,3%	7	1,2%	9	1,5%
Detek	17	2,8%	6	0,9%	-	-
Fáj	6	1,3%	-	-	-	-
Fancsal	25	4,4%	-	-	-	-
Felsőgagy	30	5,9%	23	4,6%	15	3,2%
Forró	69	5,1%	57	3,9%	46	3,1%
Fulókércs	17	3,4%	6	1,4%	5	1,1%
Gagyapáti	-	-	-	-	-	-
Hernádpetri	11	2,5%	6	1,4%	11	2,7%
Hernádvécse	78	6,7%	83	7,1%	71	6,4%
Kány	5	1,9%	2	0,8%	-	-
Keresztéte	-	-	-	-	-	-
Krasznokvajda	33	5,5%	21	2,9%	31	4,1%
Litka	5	2,2%	4	1,6%	4	1,6%
Pamlény	10	2,4%	10	2,3%	9	2,0%
Perecse	4	1,6%	2	0,8%	3	1,1%
Pusztaradvány	9	3,4%	4	1,3%	-	-
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	34 (19 + 2 + 13)	3,9%	14 (10 + 2 + 2)	1,5%	15	1,6%
Szászfa	16	2,6%	18	2,9%	12	2,0%
Szemere	10	1,4%	31	4,0%	19	2,1%
Összesen	487	3,7%	370	2,7%	298	2,1%
Vármegyei összeg (trianoni területen)	4 455	5,2%	3 779	4,1%	3 322 ⁶⁷	3,6%
Országos összeg	473 355	5,9%	444 567	5,1%	400 760	4,3%

Forrás: MSKÚS 69. 100–103.; MSKÚS 83. 8*, 202–207.; Az 1941. évi népszámlálás. 2.
Demográfiai adatok községek szerint. Bp. 1976. 21., 192–203.; Az 1941. évi népszámlálás.
3. Összefoglaló adatok. Bp. 1978. 88.

⁶⁷ Az 1947-ben kiadott 1941. évi népszámlálási kötet az 1939: IV. tc. értelmében számon tart 37 „Nem izraelita vallású zsidó” személyt is a trianoni területű Abaúj-Torna vármegyében. Lásd Az 1941. évi népszámlálás i. m. Szerk. Központi Statisztikai Hivatal. 8*.

